

од

A

до

**ВОДИЧ КРОЗ
КЊИЖЕВНЕ
ИЗРАZE
И ПОЈМОВЕ**

Милица Мићић-Димовска
Стеван Бељански

*Осно допуњено
и измењено издање*

2017.

Ш

ОД А ДО Ш је књига замишљена као водич кроз разноврсне и богате пределе књижевних израза и појмова. Путовање кроз свет књижевности тешко је замислити без доброг познавања књижевних термина и зато је ова књига, пре свега, помоћ онима који су, можда недовољно опремљени, кренули на пут.

У Водичу су на популаран начин објашњени књижевни појмови с којима се ђаци најчешће срећу током свог образовања. Он је у исто време приручник и занимљива читанка, али и књижевни времеплов у чији програм су уврштени највећи писци наше и светске књижевности.

АВАНГАРДА

Представници нових уметничких стремљења који су у раној фази углавном малобројни и несхваћени, и који се супротстављају већ утврђеним облицима уметничког стварања дајући предност оригиналности, односно трагању за новим револуционарним решењима у области уметности. Нарочито су активни у првој половини 20. века утичући на јавно мњење својим бунтовничким прогласима – манифестима, од којих су најчувенији футуристички и дадаистички.

АКРОСТИХ

Врста песме код које почетна слова стиха, читана одозго надолу, означавају неку реч или мисаону целину. Углавном та реч представља име аутора, његове драгане или покровитеља (мецене). У српској књижевности најпознатија песма са акростихом је *Слово љубве* Деспота Стефана Лазаревића.

АКЦЕНАТ

Када читамо неко уметничко дело, посебно песму, приметићете да се готово свака реч изговара са посебним нагласком, чиме се појачава општи утисак о самој песми и поруци коју она носи. Тај гласовни удар који у српском језику пада на први слог (али и на сваки други – сем последњег) зове се акценат. У српском језику постоје четири акцента:

краткосилазни (рѣба)

краткоузлазни (пòток)

дугосилазни (мáјка)

дугоузлазни (рúка)

АЛЕГОРИЈА

Алегорија је стилска фигура веома слична проширеној метафори. Међутим, док значење метафоричне слике у некој песми откривамо на основу контекста и схватања веза између основног

и пренесеног значења речи, у алегорији речи задржавају основно значење, али се смисао слике коју граде односи на нешто друго. Испод алегоријске слике често се крије нека порука коју не може схватити онај који се не досећа да је у питању алегорија. У нашој народној песми *Ројсѿво Јанковић Сѿојана* имамо леп пример алегоријског изражавања. После деветогодишњег ропства Стојан Јанковић враћа се кући и тамо затиче сватове који су дошли да просе његову жену. Он одлучује да се не открије пред сватовима већ само пред својом женом. То може учинити ако своју поруку „завије“ у алегоријску слику:

*„Вила ѿњиздо ѿица ласѿавица,
Вила ѿа је за девейѿ ѿодина,
А јуѿрос ѿа ѿоче да развија,
Долейѿи јој сив зелен соколе
Од сѿѿолице цара чесѿиѿѿоѿа,
Па јој не да ѿњиздо да развија.“
Том’ се сваѿи нишѿа не сећају;
Досейѿи се љуба Сѿѿојанова...*

Одлучивши се да проговори алегоријом, Стојан Јанковић је вешто навестио сличност између ситуације о којој пева и стварне ситуације у којој се налази. У његовој алегорији постоји, да тако кажемо, кључ који ће навести његову жену да схвати алегорију. Тај кључ је помињање једног детаља који се односи само на њих двоје, а то је девет година његовог ропства и њеног верног чекања. Речи: гњиздо, птица ластавица, сив зелен соко у Стојановој поруци имају пренесено значење, то су метафоре прерасле у алегорију. У уметничким делима алегорија је веома честа, понекад се прошири на цео роман или причу, а понекад је само нека мисао или порука дата у алегоријској слици.

АЛЕКСАНДРИНАЦ

Све до појаве слободног стиха, дуго времена у нашој и страниј уметничкој поезији користио се стих од дванаест слогова познат као дванаестерац или александринац. Настао је у средњовековним француским еповима и драмској поезији одакле је прешао у лирику, где је захваљујући умешности песника постигао изузетно лепе ритмичке и мелодијске ефекте.

У прво време и посебно код дубровачких песника 16. века, александринац је имао двоструку риму; у средини и на крају стиха, али су потоњи песници „разбили” и усавршили ту првобитну строгу структуру распоредом акценатских целина и женским римама.

Међу нашим песницима овим стихом најбоље су владали Јован Дучић, Милан Ракић, Алекса Шантић, Војислав Илић, Вељко Петровић...

Шишко Менчетић

БЛАЖЕНИ ЧАС И ХИП

(Одломак)

*Блажени час и хић најпрво кад сам ја
Видил њвој образ лић, од која слава сја.*

Алекса Шантић

БОКА

(Одломак)

*Наша мила Боко, невјесџо Јаграна,
џокривена небом ко од џлаве свиле,
љейша си од џвоје џриморкиње виле
и свијеџлија си од џеној џердана.*

АЛИТЕРАЦИЈА И АСОНАНЦА

Алитерација, стилски поступак у виду понављања истих сугласника или сугласничких група у низу речи, нарочито у почетним стиховима. Често се јавља у пратњи асонанце, стилске фигуре у којој се понављају исти самогласници. Већ класичан пример асонанце и алитерације имамо у песми Алексе Шантића *Вече на шкољу*, где песник остварује звучну слику тишине и уснулости понављањем самогласника *а*, док понављањем истих сугласника дочарава сасвим други утисак, звучни ефекат нечег злослутног.

Алекса Шантић
ВЕЧЕ НА ШКОЉУ
 (Одломак)
Пучина њава
сјава.
Прохладни њага мрак.
Врх хриди црне
шрне
задњи румени знак.

АЛМАНАХ

Алманах је збирка текстова из одређених области груписаних по темама. Био је веома популаран средином 19. века. Излазио је повремено, најчешће годишње (отуда и други назив: *јогишњак*) са обиљем прилога који су имали задатак да подуче и забаве читалачку публику. У њему је своје текстове објављивало више аутора. Блиски алманаху су књижевни календари, сановници, забавници. Међу најчувенијим алманасима код нас је *Даница* Вука Караџића.

АЛУЗИЈА

Стилска фигура која на сажет начин исказује неко осећање или животну истину, али не директно већ прикривено, другим речима. Често се у свакодневном говору могу чути следеће алузије: *Не ђада снеї да ђокрије бреї...*, *Ми о вуку, а вук на враїа*, *Тешко жабу у воду наїшераїи*, *Шїа је баби мило*, *їо јој се и снило*, *Коцка је бачена...* Алузију често налазимо у основи сатиричних дела, нарочито у друштвеној и политичкој сатири (Радоје Домановић, Вођа, Данїа, Сїрадија).

АНАЛИ (ЛЕТОПИС)

Анали су историографска дела и припадају најстаријим књижевним врстама. У њима се догађаји излажу хронолошким редом, онако како су настајали, развијали се и завршавали. Најчешће су писани за потребе цркве (житија) или племићких породица. У класичној римској књижевности најчувенији писац анала био је Тацит. Код нас се као синоним за анализе користи реч летопис (нпр. *Лейойис ђоїа Дукљанина*). У новије време веома је популарно писање летописа школа и разних других установа.

АНАФОРА

Анафора је блиска стилској фигури понављања. Посебност анафоре је што она означава понављање исте речи на почетку више узастопних стихова, строфа или група речи. Циљ је да се појача утисак неке мисли, осећаја или слике.

Душан Матић

ИМА ВЕЧЕРИ

(Одломак)

Има вечери које се не заборављају

Има вечери које су ђусїе као їлечери

Има вечери које су мрїве као језера.

Под анегдотом се најчешће подразумева занимљива прича о некој знаменитој личности. Прича је кратка, доживљај необичан, са духовитом поентом, одлике јунаковог лика су јасно подвучене, а наглашени су и битни моменти за дати друштвени тренутак. У античко доба, па и у данашње време, анегдота је обично део усмене књижевности.

На једној ошменој вечери Франц Лисџ није знао како да уштреби шшиаљку за коцке шећера ње је њрсишима сшавио шећер у своју шољицу за чај. Домаћица је огмах дала мишлују да донесе нову кушију са шећером за осшале њосше. Лисџ је мирно ошршео ово „шонижење”, а када је њошшо чај, без речи је избацио шољу кроз њрозор.

АНТИКА

Културно-историјски период који је трајао готово 15 векова и у коме су водећу улогу имали народи древне Грчке и Рима обухваћен је заједничким називом – антика.

У античкој књижевности хеленска књижевност је оно што обично учимо као стару грчку књижевност. Она је сменила тзв. микенску цивилизацију од које нам је остало мало писаних споменика. Прва сачувана дела хеленске књижевности су Хомерови епови *Илијада* и *Одисеја* чије је време настанка обавијено легендом, али се сматра да су настали негде око 700. године пре нове ере.

Класично доба хеленске књижевности дало је врхунска остварења у еповима, трагедији и лирици, као и у филозофији, естетици, историји и беседништву. Три велика трагичара су Есхил, Софокле и Еурипид. У својим делима они су обрађивали иста народна предања, исте митове као Хомер у својим еповима.

Као део античке цивилизације узима се и период хеленизма; он је нека врста споне између старе грчке и римске књижевности.

У време хеленизма митови почињу да се тумаче изразито

рационалистички, као и у римској књижевности. Мит као бездан трагичних сукоба у хеленској књижевности претвара се у римској књижевности у рудник образаца, примера моралног понашања. Спој корисног и лепог задатак је песничке уметности који успоставља римски песник Хорације.

Вергилијев еп *Енеида* сматра се ремек-делом римске књижевности, настао је на традицији хеленског епа.

Значење античке културе на потоњу европску културу је многострано. Читаве епохе и правци уздизали су се на темељима античке књижевности; поменимо само ренесансу и класицизам.

АНТОЛОГИЈА

Збирка одабраних песничких или прозних дела. Најчешће су антологије песама или кратких прича. Избор сачињава антологичар према свом укусу, разврставајући одабрана дела хронолошки или тематски. Антологије одражавају дух времена у коме су настале. Непревазиђени састављачи антологија код нас су Богдан Поповић (*Анџолоџија новије српске лирике*) и Миодраг Павловић (*Анџолоџија српској ђеснишћва, Анџолоџија лирске народне ђоезије*).

АНТОНИМИ

Антоними су речи које имају супротна значења. Често се налазе у стилској фигури антитези. Основна стилска функција им је да појачају утисак или ефекат неке поруке. На пример: *Добро мисли, зло ради*.

АПОКРИФ

Као врста религиозно-књижевних дела апокриф је настао у средњем веку. У њему се обрађују библијске теме које је црква забранила због тога што су у супротности са општеприхваћеним каноном (правилом).

АПОСТРОФА

Једна од веома честих стилских фигура је апострофа. Она настаје када се писац директно обраћа личностима, предметима и појавама о којима пише. Апострофом уметник постиже већу емоционалност, његово деловање на читаоца је непосредније, снажније.

Милан Ракић

ЈАСИКА

(Одломак)

Трејери само, о јасико!

Тај шамни најон шио ше креће

Разумео још није нико,

Разумеши ја нико неће.

АРКАДИЈА

Као географски појам, Аркадија је брдовита, неприступачна област у Грчкој. У европској литератури Аркадија се јавља као имагинарни пејзаж, идеална земља поезије и музике. Песме у којима се опева Аркадија зову се идиле и пасторале. У њима се хвали једноставан, пастирски начин живота. Сматра се да је прави творац Аркадије, у књижевном смислу, велики римски песник Вергилије.

АРЛЕКИН

Реч *арлекин* на старофранцуском језику значи „ђаволак”. У другој половини 16. века, лик арлекина означавао је лукавог и довитљивог слугу чије сплетке носе комичну радњу. Пуни замах овај лик доживео је у комедијама дел арте. Био је обучен у шарено одело, начињено од разнобојних комада тканине, носио је црну маску, сиви шешир и дрвену сабљу. Његов говор био је сиров, у жаргону. Више него речима изражавао се сликовитим покретима

и гримасама. У енглеским комедијама арлекин се појављује у друштву лепе Колумбине, којој се неуспешно удвара.

Арлекина налазимо и у ликовним уметностима. Најчувенији сликар XX века Пабло Пикасо веома је волео да слика и црта арлекине.

АРХАИЗМИ

Застарели изрази или речи, који се не могу чути у свакодневном говору и тешко се разумеју.

Стефан Митров Љубиша

КРВ

(Одломак)

... Скочи суд и њо шадашњијем законима ѡрекине убици шљеме на кући, сѡави му земљу ѡод крв, а њеѡа са женом и шесѡоро нејаке дјечице ѡрожене у ѡурско...

Објашњење:

„Прекине убици шљеме на кући” значи срушиѡи кров, а „стави му земљу под крв” значи забраниѡи да се земља убице обрађује.

АРХЕТИП

Означава симболичне ликове, слике или ситуације у којима су представљени неки од најбитнијих елемената људског постојања. Архетип обухвата све битне и трајне типове људи или ситуација које се јављају у књижевним делима код разних народа и у разним временима. То могу бити заједничке представе ликова хероја, тврдица, вештица или злих маћеха у бајкама, жена као љубавница или мушкараца као коцкара и пијанаца, сукоби родитеља и деце, смене годишњих доба, горостасне планине, океани или вулкани као симболи моћи природе и њених сила.

Народна приповетка

ЗЛА ЖЕНА

(Одломак)

Пушовао некуд чоек са женом, ња удари њреко ливаде скоро њокошене. Онда чоек рече:

- Ала, жено! Лијејо ши је ова ливада њокошена!

А жена:

- Зар ши је најало на очи, ше не видиш да њо није кошено нејо сѡрижено!

А чоек:

- Бој с ѡобом, жено! Како ће се ливада сѡрићи? То је кошено, ејо видиш оѡкоса.

И ѡако чоек доказујући да је кошено, а жена да је сѡрижено, сваде се и чоек удари жену, ња јој сѡане викаѡи да уђуѡи, а жена ѡрисѡане ѡоред ѡуѡа уз чоека, ѡа му унесе два ѡрсѡа ѡод очи, и њима сѡријући као ножицама сѡане викаѡи:

- Сѡрижено! Сѡрижено! Сѡрижено!

Идући она ѡако ѡоред ѡуѡа, а не ѡледајући ѡреда се, нејо чоеку у очи и у своје сѡрицкање, најази на некакву јаму, која је озјо била ѡокривена оѡкосима, и у њу уѡагне. Каг види чоек ѡе се она сѡровали и замакне у јаму, а он рече:

- А ѡако шеби ваља!...

АУТОБИОГРАФИЈА

Ко се од нас није бар једном у животу суочио с потребом да о себи срочи неколико редака, да напише датум и место свог рођења, на пример, где је учио школу, какве је успехе постигао. То су елементи, да тако кажемо, сваке службене аутобиографије. Нешто сасвим друго је књижевна, уметничка аутобиографија. Она не сме бити штури, чиновнички спис. Књижевна аутобиографија је опис сопственог живота, опис сликовит и пун појединости, од

рођења до тренутка писања или само одређених етапа у животу (детењство, младост). У најстаријим аутобиографијама тежиште је на васпитној улози; од ренесансе уносе се елементи пустоловног романа, у време просветитељства аутобиографија има за циљ да поучи, претвара се од књижевног дела често у моралистичке, педагошке трактате. У нашој књижевности најлепши пример просветитељске аутобиографије, која има нешто и од пустоловног духа ренесансне аутобиографије, јесте дело *Живої и њрикљученија* Доситеја Обрадовића.

За читаоце, а нарочито за књижевне критичаре, одувек је био проблем колико су истинити подаци које писац о себи наводи. Временска удаљеност тренутка о којима аутор пише, личан, субјективан однос према догађајима и личностима, као и проблем сагледавања сопствене личности могу да измене објективну слику о људима и времену чије сведочанство свака аутобиографија жели да буде. Стога је понекад добро бити обазрив приликом прихватања неких чињеница у аутобиографијама. Наш познати комедиограф и хумориста Бранислав Нушић у предговору своје *Аутобиографије* извргао је руглу писце који не воде рачуна о веродостојности података када пишу свој животопис.

Многи писци баш из жеље да избегну непоузданост сећања приликом писања аутобиографије користе се својим дневницима, белешкама, писмима, записима. У том погледу Гете је прави пример писца који, да би био што истинитији у сликању свог живота и времена, посеже за подацима из преписке, или архива, или их чак скупља од сведока.

Сличан аутобиографији је аутобиографски роман. Најчешће у аутобиографском роману писац главној личности „позајмљује” многе доживљаје из свог живота, нарочито из свог детињства (*Толстојева трилогија Деињсїво, Дечашїво, Млагосї* или Дикенсов *Давид Којерфилд*).

Бранислав Нушић

КАКО САМ ДОШАО НА СВЕТ

(Одломак из Аутиобиографије)

Родио сам се о поноћи, према чему се не би могло у биографији рећи: „Он је уледао светлости дана 8. октобра 1864. године”, већ: „Он је уледно светлости миликерц-свеће 8. октобра 1864. године”.

Одмах, на првоме кораку по рођењу, но без мојега учешћа и кривице, најравио сам збрку у кући. Бабица, која је бдела крај пошеле моје мајке крећећи се румом, објавила је да је дете које се родило женско. На то да сам женско, мој отац њуну, почеша се иза ува и оцова нешто ружно, што ја онда нисам разумео не познајући довољно мајерњи језик. Доцније сам сазнао да је мој отац био један од најпреднијих људи, те ужасно мрзео онај остатак варварског обичаја – давања мираза уз девојку.

Ја се нисам никада, ни доцније, расиштивао како се то могла бабица забунити олашујући ме за женско, али мислим да ће то бити услед расејаности. Бабица је била ситара, уседелица девојка, а код ових, веле није немогућа ипак расејаност да мушко смајрају за женско, и обртно, женско за мушко.

Можеће мислити како смо се сви у кући изненадили кад смо сушраган, још рано изјутра, сазнали да сам мушко. Бабица се за своју погрешку извињавала слабом осветљењем које је прошле ноћи било у кући; оцу је необично пријатно додила ова исправка, а ја сам се, у сивари, љутио на бабицу што забада свуда свој нос те ми је открила прави пол, уверен да би за мене много боље било да сам остао женско. Како сам данас плодан писац, вероватно бих био и плодна жена, те би у том случају досад већ имао комично издање својих целокупних дела, док их овако као писац још немам.

Бабица је том приликом констатиовала и то да сам са рођењем заочнио уних седам дана. Ја не знам по коме реду возње је требало да стигнем седам дана пре, али знам да сам у том заочњењу целио

свој живоџа ја видео једну шраједију. Замислише, молим вас, деби, прво сшуйање на позорницу, прва појава у живоџу, па задоцњење од седам дана и шо у доба кад нису постојале наше државне железнице. Па онда – ја сам негде најред шо поменуо – да је мој ошац све до мој рођења био бојаић човек и да је некако баш тих дана банкротирао шшо значи: да нисам имао задоцњење од седам дана, ја сам се још мојао родити као бојаићоја оца син. Овако, изледам себи као онај који, пошван на бојаић и раскошан ручак, сшине чшав саић касније, кад је сав ручак поједен, па му поуде да му обаре шри јајеша и још па љубазно шишају: жели ли ровиша или шврдо скувана.

Доситеј Обрадовић

ПОЧЕТАК МОЈЕГА ПУТОВАЊА

(Одломак из Живоџа и прикљученија)

Шша је човек кад па каква сшрасић преузме, кад какво мечшаније ума ужеже му мозак, подебуну срце и учини да сва крв у њему узаври! Био сам у шо време у чешрнаесшој години возрасша, ненаучен нимало пешице ходити; ошшићи из прада у Фабрику и Махалу и врашшши се, шо је мени досша било. Тај дан као да су ми ноје крилаше биле; код салаша гедга моја, сшрам Семаршону, шу смо после подне починули. Овчари семаршонски, од којих неки су ме и познавали, нахранили су нас млеком и скорушом. Мој друи, које од пуша које од прошасше ноћи несшавања, крејко засши, а ја се поинем на једну унку и почнем шледаши к Семаршону... Сузе проливајући, начнем шоворити: „Осшај ми збошом, о шредрашо село, месшо рожденија родителнице моје!” Паднем лицем на земљу, љубим земљу и с шшойлим сузама квасим; никад у свом живоџу нисам шшакко шлакао...

мечшаније – машта; возрасић – узраст; унка – умка, узвишица;
рожденије – рођење

(У четрнаестој години Доситеј Обрадовић је одлучио да с једним другом побегне у Фрушку гору која је у то време била позната по својим манастирима. О томе говори и овај одломак из аутобиографије.)

АФОРИЗАМ

Афоризам је реч грчког порекла, а значи: дефиниција, мисао. У књижевности афоризам је досетка, својеврсна „уметничка” варијанта народне пословице. Најчешће има облик сажете прозне реченице, може бити и у облику строфе од два или четири стиха. Што се тиче садржаја, афоризам казује неку дубоку мисао, правило или искуство. Препознатљив је по језгровитости, изворности, оштроумности и духовитости. Стилски се користи фигурама као што су антитеза, парадокс и хипербола...

У новије време афоризам је веома популаран. Светску славу стекла је збирка афоризама Станислава Леца *Неочешљане мисли*.

je књига замишљена као водич кроз разноврсне и богате пределе књижевних израза и појмова. Путовање кроз свет књижевности тешко је замислити без доброг познавања књижевних термина и зато је ова књига, пре свега, помоћ онима који су, можда недовољно опремљени, кренули на пут. У Водичу су на популаран начин објашњени књижевни појмови с којима се ђаци најчешће срећу током свог образовања. Он је у исто време приручник и занимљива читанка, али и књижевни времеплов у чији програм су уврштени највећи писци наше и светске књижевности.

